

“PARA UMA ANTROPOLOGIA DAS RELAÇÕES ENTRE OS MUNDOS RURAIS E OS MUNDOS URBANOS”

-Pereiro Pérez, X. (2004): “Para uma antropologia das relações entre os mundos rurais e os mundos urbanos”, em Revista Tellus (Câmara Municipal de Vila Real), pp. 82-108.

Autor:

Prof. Dr. Xerardo Pereiro

Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro (UTAD)

Pólo de Miranda do Douro

Licenciatura em Antropologia Aplicada ao Desenvolvimento

Rua D. Dinis s/n

5210-217-Miranda do Douro

Telefone: 273-438140

Fax: 273-438159

Correio electrónico: xerardo@miranda.utad.pt

Web: www.miranda.utad.pt/~xerardo

Resumo

Apresento neste texto uma abordagem antropológica sobre as relações entre os mundos urbanos e rurais na Galiza. Entendo estes mundos não só como espaços, como também universos simbólicos e sociais. Na primeira parte do texto abordo as diferentes perspectivas teóricas que têm interpretado essa relação. Numa segunda parte apresento uma análise do caso galego, tendo em atenção a organização territorial e o papel das pequenas cidades ou “vilas”. No fim, numa terceira parte, realizo uma análise etnográfica das representações mentais que se entrecruzam entre a aldeia, a vila e a cidade, enquanto universos simbólicos. Sublinhar que este texto é resultado de um projecto de investigação sobre as pequenas cidades galegas, desenvolvido nos anos 1990 e orientado pelo Prof. Dr. José Antonio Fernández de Rota, catedrático de antropologia social da Universidade da Corunha. O meu trabalho de campo decorreu nalgumas vilas do centro da Galiza (Palas de Rei, Monterroso, Antas de Ulla, Melide). A etnografia apresentada é, portanto, retirada destes terrenos antropológicos, entendidos como metáforas das relações entre os mundos rurais e urbanos. Agradeço a compreensão do leitor português para a leitura do texto escrito em galego “normativizado” que a continuação se segue.

MODELOS DE RELACIÓN ENTRE O RURAL E O URBANO

As análises do rural e do urbano focalizaram-se inicialmente sobre “**a polarización dicotómica**” deses dous mundos⁽¹⁾. Eses ámbitos eran pensados ata certo ponto como

⁽¹⁾ DURKHEIM, E. (1977, or. 1893): A Divisão do Trabalho Social. Lisboa: Presença.

-MACIVER, R.(1917): Community. A Sociological Study. London: Macmillan.

-MARX, K.(1968 or. 1867): El Capital. México: FCE, 3 vols.

-MARX, K. e ENGELS, F.(1970, or. 1846): La ideología alemana. Barcelona: Grijalbo.

-MORGAN, L.H.(1976, or. 1877): A Sociedade Primitiva. Lisboa: Presença, pp. 16-17.

-REDFIELD, R.(1947): "The Folk Society", en American Journal of Sociology nº 41, pp. 293-308.

-TÖNNIES, F.(1987, or. 1931): Principios de sociología. México: FCE.

En obras posteriores estes e outros autores redefiniran e relativizaran esta dicotomía rural-urbano:

-MACIVER, R.M. e PAGE, Ch. H. (1949): Society: An Introductory Analysis. New York: Rinehart, pp. 218-219.

-REDFIELD, R.(1956): Peasant Society and Culture. Chicago: University of Chicago Press.

polos social e espacialmente discontinuos, pero tamén opostos, dominando hexemonicamente o urbano sobre o rural. Dentro de este primeiro paradigma, o tipo de relacións sociais características do medio rural serían as orientadas polas relacións de sangue, de lugar e de espírito, derivadas do parentesco a viciñanza e a amizade; fronte a esa vida da pequena comunidade, as relacións sociais do medio urbano eran pensadas como relacións de tipo ideolóxico e económico-políticas, caracterizando así unha vida máis individualista, secularizada e heteroxénea na cal se instrumentalizan as relacións sociais para conseguir uns fins determinados. O mundo rural representaría o paradigma da anti-cidade e sempre sería definido pola negativa do que non é urbano desde a cidade.

En relación con este paradigma nasce o do **“continuum rural-urbano”**⁽²⁾, que tentará superar a dicotomía rural/urbano para crear un continuum de diferencias difusas segundo o cal o urbanismo como modo de vida acompañaría a transición do mundo rural para o mundo urbano. O urbanismo sería definido por este paradigma como un proceso de desorganización, secularización e individualismo. Baixo esta perspectiva o mundo rural non tería capacidade para a mudanza endóxena e autónoma, pois as mudanzas serían sempre impulsadas desde a cidade e o campo sería un simples receptor de mudanzas. Este paradigma, definido en antropoloxía polo antropólogo norteamericano Robert Redfield, estaba baseado nos seus traballos de campo en América Latina, pero non demorou moito en ser exportado á Europa, donde foi seguido parcialmente pola “antropoloxía do mediterráneo”, pero tamén por outros autores⁽³⁾. Baixo esta perspectiva do continuo rural-urbano afirmouse que o rural europeo experimentou unha mudanza sociocultural importante despois da segunda guerra

-REDFIELD, R. e SINGER, M.(1951): "The Cultural Role of Cities", en *Economic Development and Cultural Change* nº 3, pp. 53-73.

-WIRTH, L. (1979, or. 1938): “O urbanismo como modo de vida”, en VELHO, O. (comp.). *O fenómeno urbano*. Rio de Janeiro: Zahar, pp. 90-113.

Para unha crítica desta dicotomía, ver:

-LEEDS, A.(1975): "La sociedad urbana engloba a la rural", en HARDOY, J. E. e SCHAEDEL, R. P. (eds.): *Las ciudades de América Latina y sus áreas de influencia a través de la Historia*. Lima: Siap.

-WILLIAMS, R. (1973): *The Country and The City*. London: Chatto and Windus. Hai unha tradución en español: -WILLIAMS, R (2001): *El campo y la ciudad*. Barcelona: Paidós. Esta obra é unha revisión do tratamento que a literatura e a historia inglesas tiveran sobre o rural e o urbano. Para o caso español e portugués podemos ver algúns exemplos: DELIBES, M. (1950): *El camino*. Barcelona: Planeta. DA CRUZ, B. (2000): *A loba*. Vigo: Xerais.

⁽²⁾ SOROKIN, P. A. e ZIMMERMAN, C. (1929): *Principles of Rural-Urban Sociology*. New York: Henry Holt and Co.

-REDFIELD, R. (1947): “The Folk Society”, en *American Journal of Sociology*, nº 41, pp. 293-308.

-REDFIELD, R. (1944, or. 1941): *Yucatán. Una cultura en transición*. México: FCE.

-ANDERSON, N.(1965, or. 1960): "El urbanismo como modo de vida", en *Sociología de la comunidad urbana*. México: FCE, pp. 15-42. Este autor da Escola de Chicago, partillará subtilmente do paradigma do continuo rural-urbano. Para el o urbanismo tornase global a través do proceso de urbanización, sinónimo de industrialización, migración á cidade, mudanza do rural e o ruralismo para o urbano e o urbanismo. O urbanismo como modo de vida estaría caracterizado por relacións sociais de transitoriedade, superficialidade, heteroxeneidade e mobilidade social e espacial.

⁽³⁾ FRANKENBERG, R. (1966): *Communities in Britain: Social life in town and country*. Harmondworth: Penguin.

-CLOUT, H. D. (1976): *Geografía rural*. Barcelona: Oikos-Tau.

-LEFEBVRE, H. (1975): *De lo rural a lo urbano*. Barcelona: Península.

-NEWBY, H. (1980): “Urbanización y estructura de clases rurales”, en *Agricultura y Sociedad*, n.º 14, pp. 9-48. Neste artigo define o concepto de “conmutadores”.

-PHAL, R. E. (1966): “The Rural-Urban Continuum”, en *Sociologia Ruralis* (1966), pp. 299-329.

mundial, que levou asociada a urbanización mental do campo e a desconcentración xeral da cidade sobre o campo, en relación coa mobilidade, os transportes, os precios do solo e os novos investimentos de capitais. Os xeneradores deste continuo rural-urbano serían os obreiros-agricultores que practicarían unha agricultura a tempo parcial –ATP–, os traballadores pendulares ou “comutadores” entre a cidade e o campo, e os urbanos que crean segundas residencias no campo. Desta maneira, a dicotomía rural-urbana converteríase en só morfolóxica e paisaxística, con límites pouco precisos e cunha difusión de valores e ideas urbanas sobre o campo. O resultado sería unha des-sinonimización do rural e do agrario.

A tese do continuo rural-urbano foi contestada e matizada por algúns autores⁽⁴⁾, chegando xa a relativizar a pasividade rural nos procesos de mudanza, a desenmascarar algúns dos mitos da antes denominada “pequena comunidade”, e a crear un novo paradigma de relacións entre o rural e o urbano. Oscar Lewis⁽⁵⁾ será un dos primeiros autores en ofrecer unha nova perspectiva. Segundo este antropólogo, a influencia do medio urbano non implica necesariamente máis desorganización, secularización e individualismo, senón que como puido comprobar no seu traballo no México, as relacións de parentesco e a sociabilidade non sempre se debilitan no proceso de urbanización. Oscar Lewis incluso chega a invertir a tese do continuo rural-urbano e afirmará que os rurais tamén ruralizan as cidades. Importante tamén neste autor será a súa elaboración teórica sobre o papel do rural en relación ao urbano, a diferenza de Robert Redfield, para quen o rural tería un papel de simple receptor do modo de vida urbano, Oscar Lewis di que o rural ten un papel activo no continuo rural-urbano. O rural, di Oscar Lewis, non está exento de heteroxeneidade, tensións e divisións internas, o que motiva un papel activo e dinámico na mudanza operada dentro do continuo.

Se ben hoxe parece claro que o rural fai parte da política estatal, de que por si só non conforma unha sociedade, de que produce e consume dentro dun sistema de mercado, non foi así inicialmente para os defensores da tese do continuo rural-urbano, quen uns anos máis tarde recoñecerán que o rural é parte dun sistema social alargado, e non un mundo de retrato illado, fechado e autónomo, antes da introducción dos modos de vida urbanos⁽⁶⁾. Antropólogos como Anthony Leeds⁽⁷⁾ chegarán a afirmar que unha sociedade con cidades é toda ela unha sociedade urbana. Pero ¿como deseñar e interpretar os procesos de urbanización dos espazos rurais?, ¿o proceso de urbanización é igual en todos os territorios?, ¿os urbanismos que se crean son iguais? As respostas que as ciencias humanas e sociais deran desde os anos 1970 e desde o punto de vista

⁽⁴⁾ GANS, H. (1962): *The Urban Villagers*. New York: The Free Press. É un re-estudo no barrio estudado por LEWIS, O. (1960, or. 1953): *Tepotzlan: Village in Mexico*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
-MITCHELL, J. C. (1990, or. 1966): “Orientaciones teóricas de los estudios urbanos en África”, en BANTON, M. (comp.): *Antropología social de las sociedades complejas*. Madrid: Alianza, pp. 53-81.
-WHYTE, W. F. (1955, or. 1943): *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago Press.
-VIDICH, A. e BENSMAN, J. (1958): *Small Town in Mass Society*. Princeton: Princeton University Press.

⁽⁵⁾ LEWIS, O. (1960, or. 1953): *Tepotzlan: Village in Mexico*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

⁽⁶⁾ REDFIELD, R. e SINGER, M. (1954): “The Cultural Role of Cities”, en *Economic Development and Cultural Change* nº 3, pp. 53-73.
-REDFIELD, R. (1956): *Peasant Society and Culture*. Chicago: Chicago University Press.

⁽⁷⁾ LEEDS, A. (1994, or. 1980): “Towns and Villages in Society: Hierarchies of Order and Cause”, en SANJEK, R. (ed.): *Anthony Leeds. Cities, Classes and the Social Order*. Ithaca e London: Cornell University Press, pp. 71-97.

urbano foran varias e desde diversas perspectivas teóricas, pero todas elas teñen en común a idea dunha **cidade desconcentrada**. Este cidade descompacta representa un proceso de desconcentración que é interpretado de maneira diferente por diferentes autores.

Para algúns autores como Berry⁽⁸⁾ os problemas sociais e ambientais pensados como urbanos –delincuencia, contaminación, ruído, estrés,...- son o primeiro motor que expulsa xente da cidade para as zonas rurais. Estas áreas rurais son pensadas como áreas tranquilas, de intenso contacto humano e coa natureza. Esta forma de pensar o rural recórdanos o “mito do bon salvaxe” elaborado por Bartolomé de las Casas e posteriormente por Rousseau, segundo o cal os “indíxenas” terían unha natureza moral pura e incontaminada, á cal devíamos regresar. Un segundo motor dos procesos de desconcentración urbana sería a mellora das comunicacións e as innovacións tecnolóxicas, o que permitiría a dispersión da poboación polos espazos rurais, o que Berry denomina “contraurbanización” para o contexto norte-americano.

Para outros autores como Harvey, Lefebvre e Gottdiener⁽⁹⁾ esta desconcentración prodúcese pola crise do capital, non polo facto de haber mellor estradas e transportes. En concreto, Mark Gottdiener vai falar de “urbanismo portátil”, para interpretar a descompactación da cidade, que levaría asociada a descentralización de servizos, xente, comercio, industria e administración pública, criándose así un urbanismo policéntrico e multicéntrico.

Pero para entender mellor as relacións entre o urbano e o rural, xunto coa urbanización dos espazos rurais, tamén se pode adoptar un enfoque desde o rural, desde o cal se subliñen os impactos, os procesos, os hábitos, as aceptacións, as tensións, negociacións e rexeitamentos. Desde este enfoque podemos ter en conta varios paradigmas teóricos, que seguidamente explicitamos.

O primeiro deles pode ser denominado como **modelo de despoboamento-poboamento-repoboamento**⁽¹⁰⁾. Segundo este modelo, o proceso de urbanización dos espazos rurais acontece pola difusión dos valores urbanos –dominantes- pero tamén pola mudanza dos valores rurais e o cambio social no espazo rural. Este proceso non é simple e homoxéneo, senón que varía de acordo cos contextos socioculturais e territoriais específicos. Nunha primeira fase, a de despoboamento dos espazos rurais, caracterizaríase pola emigración á cidade, sobre todo dos máis novos, estimulada pola industrialización. Nunha segunda fase –poboamento-, coincidente coa pós-industrialización urbana, iniciaríase unha inmigración de retorno temporal ao rural e unha alteración das estruturas socioeconómicas: novas residencias no rural, estilos de vida da clase media, segundas residencias, novas segregacións sociais. Nesta fase os novos poboadores aínda manteñen o seu emprego urbano. Nunha terceira fase –

⁽⁸⁾ BERRY, B. J. (1976): *Urbanization and Counterurbanization*. New York: Arnold.

⁽⁹⁾ HARVEY, D. (1992, or. 1973): *Urbanismo y desigualdad social*. Madrid: Siglo XXI.

-GOTDIENER, M. (1988): *A produção social do espaço urbano*. São Paulo: EDUSP.

-LEFEBVRE, H. (1975): *De lo rural a lo urbano*. Barcelona: Península.

⁽¹⁰⁾ LEWIS, G. J. e MAUND, D. J. (1976): “The Urbanisation of the Countryside: a framework for analysis”, en *Geografiska Annaler* nº 58B, pp. 17-27. Citado en SOUTO GONZÁLEZ, X. M.

(dir.)(2001): *Planeamento estratéxico e mercadotecnia territorial*. Vigo: Eixo Atlántico, pp. 69-70.

-WILSON, G. (1941-42): *An Essay on the Economics of Detribalization in Northern Rhodesia*.

Livingstone: Rhodes Livingstone Institute. Este é un dos primeiros traballos da Escola de Manchester sobre o urbanismo en África, no cal se aplica o modelo poboamento-despoboamento.

repoboamento-, o retorno ao espacío rural será xa de familias enteiras, ben reformados ou mozos para residir e traballar en empregos ligados ao sector terciario.

Un segundo paradigma é o da **contraurbanización desde o enfoque rural**⁽¹¹⁾, segundo o cal a contraurbanización é sinónimo de rexeneración demográfica e social rural. Asumindo o modelo descritivo do proceso de despoboamento-poboamento-repoboamento, tenta explicar o repoboamento por medio de factores macro e micro. Entre os primeiros destaca a descentralización de industrias e servizos, os novos estilos de vida, a maior accesibilidade e o pendularismo. Entre os segundos, a “atracción rural”, entendida en varios sentidos: os bos prezos dos mercados de terras, a calidade do medio ambiente, a estética da paisaxe, a conservación do patrimonio cultural, a mellora das infraestruturas, os prezos da vivenda, a vida en comunidade e a tranquilidade.

Un terceiro modelo teórico a considerar aquí é o “**pós-rural**”⁽¹²⁾, que tenta criar unha nova dicotomía para explicar as relacións entre o rural e o urbano: pós-rural/urbano. No contexto europeo, e despois da segunda guerra mundial, a industrialización da agricultura e a súa mercantilización definiu a diferenza entre un mundo rural moderno e un mundo rural “tradicional”, entre áreas centrais e periféricas – próximas física, funcional e socioeconómicamente dos centros urbanos- e áreas marxinais ou profundas –lonxe dos centros urbanos. Serán estas últimas as que experimenten unha maior asimetría e marxinalización económica, social e simbólica por parte do mundo urbano. É así como o considerado “moderno” deixa de circunscribirse ao mundo urbano, a pesar de que a asimetría persiste. Nos anos 1980 inventouse en Europa o mundo rural non agrícola, asociado á renaturalización –parques naturais-, á patrimonialización –museos e patrimonio cultural- e á súa mercantilización. Esta nova valorización simbólica presenta unha contradición que é a dependencia do campo en relación coa procura e o consumo urbanos, e que se ten que resolver segundo o autor que defende este paradigma a través da mellor xestión posible en favor dos varios mundos rurais: creación de bio-rexións, rexións cognitivas compartidas solidariamente, bons servizos públicos, aplicación das novas tecnoloxías da información, construción de parcerías entre espazos, satisfacción das necesidades sociais, etc.

Un cuarto paradigma a ter en conta é o “**neo-rural**”⁽¹³⁾, que tenta interpretar a urbanización dos espazos rurais en termos de renacemento e revitalización do rural. A expresión máis visible de este proceso é a de que o rural está de moda en Europa, e vendense ben as bondades do mundo rural –ex.: turismo rural-. Este proceso de urbanización consiste nunha reconversión económica, social, cultural e simbólica dos

⁽¹¹⁾ CLOKE, P. (1985): “Counterurbanization: A Rural Perspective”, en *Geography* nº 70 (1), pp. 13-29. Citado en SOUTO GONZÁLEZ, X. M. (dir.)(2001): *Planeamento estratéxico e mercadotecnia territorial*. Vigo: Eixo Atlántico, pp. 70-71.

⁽¹²⁾ FERRÃO, J. (2000): “Relações entre mundo rural e mundo urbano. Evolução histórica, situação actual e pistas para o futuro”, en *Sociologia, Problemas e Práticas*, nº 33, pp. 44-54. Ver tamén GARCÍA SANZ, B. (1996): *La sociedad rural ante el siglo XXI*. Madrid: Ministerio de Agricultura. Este sociólogo fala dunha “nova definición da sociedade rural” oposta e diferente da urbana, e caracterizada por unha forma de habitat (pequenas poboacións), ocupación económica (agricultura, turismo rural, agroindustria) e organización cultural e social (relacións de comunidade) específicas.

⁽¹³⁾ KAYSER, B. (1990): *La renaissance rurale. Sociologie des campagnes du monde occidental*. París: Armand Colin.

-DEL BARRIO ALISTE, J. M. (1999): *Proceso de cambio y tendencias de futuro de la sociedad rural de Zamora*. Zamora: Fundación Afonso Henriques.

-BRYDEN, J. (2000): “¿Declive? ¿Qué declive?”, en *Leader Magazine* n.º 22, pp. 10-12.

Ver tamén o sitio de internet: www.cdrtc Campos.es/plataforma_rural/

chamados espacios rurais, causada por varios factores: o rural deixa de ser só sinónimo de agrario, a moda, a subalternidade do rural –obxecto de consumo- ao urbano, a nova cultura das apariencias practicada polas elites urbanas –o consumo do rural convertese en signo de distinción e estatus-, e o empuxe dos neo-rurais –consumidores urbanos e urbanos retornados- ao proceso de reconversión socioespacial e cultural. Os neo-rurais son persoas que repoboan o espacio rural, dedícanse a unha economía agraria alternativa, á artesanía ou aos servizos; manteñen novas formas de relación entre os humanos e a natureza, pero tamén con outros humanos procuran novas formas de interacción social máis comunitaria e menos consumista. Estes neo-rurais reabilitan simbolicamente o espacio rural, pero non sen tensións cos vellos residentes, que só diminúen coa súa integración. Como proceso que é, o neo-rural é un modelo que converte os ícones rurais en ruralistas, ou sexa, moitos elementos representativos do rural e do “atraso” convertense en símbolos estéticos de prestixio que mitifican o pasado. Este pasado debuxado desde o presente é ás veces superficial e formal, negando as culturas do traballo e a memoria das dificultades no rural, sempre que non se encadre no retrato idealizado de arcadia feliz.

Finalmente un quinto paradigma a tratar é o “**rurbano**”⁽¹⁴⁾. Segundo este paradigma, o proceso de urbanización dos chamados “espacios rurais” enfatiza as modificacións do sistema de valores, mitifica o urbano e o moderno como arquetipos culturais, pero sempre en articulación específica co rural e “tradicional”. Este proceso pode ser definido como “rurbanización”, un concepto socioespacial e moral que define a urbanización sociocultural de todo o territorio rural, e que converte ao rural nun espacio intersticial da urbe global. O rurbano define un modelo de relacións de sobreposición entre o urbano e o rural, esta asociación leva a ter en conta os modelos de ocupación rurais nos procesos de urbanización. O rural e o urbano son, desde esta perspectiva, arquetipos socioespaciais e morais, pero non sociedades diferentes, polo contrario, son formas de espacialización da sociedade global, na cal se establecen límites, heteroxeneidades e discontinuidades. Na Galiza, este proceso é liderado desde as vilas ou pequenas cidades e define procesualmente un modelo cultural que denomino “rurbano”. O rurbano representa unha transformación híbrida e mimética, non cabe entendelo simplemente coma un locus (a vila), ou unha camada social específica, senón coma un novo paradigma que nestes momentos históricos e en contextos específicos como o galego ou o portugués⁽¹⁵⁾ está a crear novas formas socioculturais específicas e orixinais. No modelo rurbano certos aspectos da tradición tenden a permanecer e outros

⁽¹⁴⁾ BAUER, G. e ROUX, J.M. (1976): La rurbanisation ou la ville éparpillée. Paris: Seuil.

-BAIGORRI, A. (1995) : De lo rural a lo urbano, em

<http://www.unex.es/sociolog/BAIGORRI/portico.htm>

-BERGER, M. ; FRUIT, J. P. ; PLET, F. e ROVIC, M. C. (1980) : “Rurbanisation et analyse des espaces ruraux peri-urbains”, en L'Espace Géographique n.º 4, pp. 303-313.

-GARCÍA DE LEÓN, M. A. (1996): “El rurbanismo o las transformaciones del campo español”, en Fundamentos

de Antropología n.º 4-5, pp. 221-229.

-VOYÉ, L. e RÉMY, J.(1995, or. 1981): La ciudad, ¿hacia una nueva definición?. (Traducción inédita de Idoia Etayo Macazaga).

Ver tamén: www.eco.unicamp.br/proyectos/rurban21.htm

⁽¹⁵⁾ SILVANO, F. (1994): “Gerir as distâncias: mobilidade e recomposição identitária”, en Antropologia Portuguesa, n.º 12, pp. 19-27.

-SILVANO, F. (1997): Territórios da Identidade. Oeiras: Celta.

-PORTELA, J. (1999): “O Meio Rural em Portugal: Entre o Ontem e o Amanhã”, en Trabalhos de Antropologia e Etnologia n.º 39, pp. 45-65.

a desaparecer, matizándose así o proceso de urbanización e creándose novas identidades, ¿de que maneira?, pois deseñando a valorización dunha ruralidade urbanizada, é dicir, a pesar de que o proceso de urbanización difunde os modos de vida urbanos por todo o territorio, transformando este en cada vez máis urbano, os locais continúan a afirmar positivamente algúns aspectos do ruralismo como signos da súa identidade. Desta maneira, a articulación entre a tradición e a modernidade revaloriza selectivamente algúns aspectos do rural para crear un urbanismo de tipo rurbano. Desde o punto de vista social temos un bon exemplo no turismo rural, como as élites da vila ollan para o rural como un potencial e apostan no turismo rural como estratexia de reprodución socioeconómica ou como elemento da súa poliactividade. Paradoxalmente poden continuar a residir na vila e empregar a algún rural na casa de turismo rural, pero os rurais continúan a emigrar para traballar nas vilas ou nas cidades e ter outro tipo de oportunidades. Tamén paradoxalmente, e a pesar do triunfo do mundo urbano sobre o rural, este rurais procuran nos seus "outros" rurais trazos identitarios, e recoñecense parcialmente no seu pasado, ao cal renden un pequeno homenaxe e ao cal poñen en valor para consumo urbano.

En virtude deste modelo, o urbano converteuse nun poderoso modelo a imitar, un modelo que triunfa, pero, como vimos, o seu triunfo non se produce de xeito inmediato, non sen resistencias nen sen adaptacións: algúns segmentos apéganse firmemente á tradición, que supón un resgardo afectivo e simbólico do pasado e da identidade presente; outros abandonan todo aquilo que poida facerlles recordar calquera vestixio rural ou tradicional, aferrándose a todo o moderno, aínda que sen poder ocultar as súas orixes rurais; finalmente outros tratan de integrar no seu modo de vida elementos modernos e "tradicionais", coñecendo, recreando e significando eses dous elementos reproducen unha identidade local relacional⁽¹⁶⁾ con múltiples "outros". É así como ao contrario da visión dicotómica e á do continuum rural-urbano, temos incidido ao longo do noso traballo na heteroxeneidade e na especificidade cultural do proceso de integración entre o rural e o urbano.

O SISTEMA TERRITORIAL DE GALIZA (Ver mapa 1)

Frecuentemente Galiza é caracterizada coma un territorio cunha forte oposición entre as áreas urbanas e as zonas rurais. Pero esta visión é demasiado simplificador, dicotómica e equívoca para coa realidade, que resulta moito máis complexa. Esta complexa realidade está chea de matices, e que algún autor sintetiza do seguinte xeito⁽¹⁷⁾:

- 1.As aglomeracións de tipo metropolitano da Coruña e Vigo.
- 2.As cidades medias de Santiago de Compostela, Ourense, Lugo, Pontevedra e Ferrol.
- 3.Un sistema intermedio entre o urbano e o rural: os "continuum" rurbanos, a urbanización difusa, as pequenas cidades, as vilas e as pequenas vilas.
- 4.Un sistema rural no cal predomina a dispersión: aldeas e lugares.

⁽¹⁶⁾ HANNERZ, U. (1986, or. 1980): Exploración de la ciudad. México: FCE.

⁽¹⁷⁾ PRECEDO LEDO, A.(1996): "Os asentamentos humanos", en RIO BARJA, F.J.(coord.): Galiza. Xeografía, tomo XVII. A Coruña: Hércules, pp. 312-371. Difiro da tipoloxía do autor en incluír todas as vilas (grandes e pequenas) no sistema intermedio entre o urbano e o rural.

Ver tamén:

-SOUTO GONZÁLEZ, X.M.(1988): Xeografía Humana.Vigo: Galaxia.

-RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R.(1993): "As cabeceiras comarcais no proceso de urbanización de Galiza", en Pontenova n.º 0, pp. 113-126.

Outra clasificación tipolóxica ou esquema de comprensión é aquel que describe estratos urbanos, semiurbanos, semirurais e rurais⁽¹⁸⁾. En realidade, estas tipoloxías son deudas daquel esquema dicotómico do cal falamos ao principio e poñen de manifesto un conxunto de problemas⁽¹⁹⁾ á hora de definir e delimitar espazos urbanos e rurais nun proceso de urbanización global como é o que estamos a vivir. A necesidade destas tipoloxías non é posta en causa, pero si ás veces o seu excesivo reduccionismo de complexas realidades, que é utilizado para “mapear” o territorio a dominar con políticas de planificación.

Seguindo a primeira tipoloxía, que cremos máis operativa, afírmase a dispersión⁽²⁰⁾ como característica fundamental do chamado “medio rural galego”, fronte á concentración que se produce nas cidades e vilas, pois ben, esa característica descritiva ben destacada aínda hoxe, segue a ser un trazo definitorio que cómpre salientar para entender o sistema territorial galego, basta considerar que das 63.613 entidades de poboación rexistradas no Nomenclátor de España, 31.695 (49,8 %) corresponden a Galiza (5,9 % do territorio do estado español). Este rasgo motiva graves problemas de conexión e articulación dentro do sistema.

Outro dos trazos definitorios do sistema territorial galego é o incremento da poboación que reside nas cidades, incremento que vai do 12 % en 1900 ata o 35,5 % no 1996. Tamén hai que considerar outras importantes características deste sistema territorial⁽²¹⁾ como son: a litoralización, o incremento da poboación que reside nas vilas e pequenas cidades (36,4 % no 1996), a despoboación do medio rural (28,1 % no 1996), e o retroceso demográfico da Galiza interior (provincias de Lugo e Ourense). A litoralización⁽²²⁾ é un fenómeno dialéctico do sistema territorial galego, que se vertebra en dúas Galizas, a Galiza litoral e a Galiza interior. A Galiza litoral está formada polo eixo urbano/rurbano litoral que parte de Ferrol e chega á fronteira portuguesa. A Galiza interior é por contraste a definición do resto do territorio galego, máis caracterizado pola maior extensión territorial do medio rural. Na Galiza litoral a densidade demográfica é moi elevada e nela se localizan as principais cidades (Vigo, Santiago, A Coruña) e tamén grande parte da carga empresarial e comercial de Galiza. Na Galiza interior a

(18) VIEIRA VIERA, J.L.(1993): A Mocidade Galega. Informe 1993. Santiago: Xunta de Galiza, pp. 18-30.

(19) LOIS GONZÁLEZ, R.C.(1993): "Problemas para a delimitación dos espazos urbanos e rurais", en A.G.H.(editora): Concepcións Espaciais e Estratexias Territoriais na Historia de Galiza (Actas da I Semana Galega da Historia). Santiago de Compostela: Tórculo, pp. 201-221.

(20) PRECEDO LEDO, A.(1996): "Os asentamentos humanos", en RIO BARJA, F.J.(coord.): Galiza. Xeografía, tomo XVII. A Coruña: Hércules, p. 316.

(21) TORRES LUNA, M.P.; LOIS GONZÁLEZ, R.C. e PÉREZ ALBERTI, A.(1993): A montaña galega. O home e o medio. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago.

-RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R.(1996): As vilas do interior. Análise xeográfica dun proceso de urbanización. Santiago: Universidade de Santiago (Tese de doutoramento presentada en outubro de 1996 na Fac. de Xeografía e Historia).

Ver tamén:

-PRADES, J.(1997): “Todos los que somos”, en El País, 31-8-1997, p. 12.

-DOMÍNGUEZ, R. (1997): “Sólo 84 de los 315 ayuntamientos han ganado población en los últimos seis años”, en La Voz de Galicia, 9-11-1997, p. 8.

(22) RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R.(1996): As vilas do interior. Análise xeográfica dun proceso de urbanización. Santiago: Universidade de Santiago (Tese de doutoramento presentada en outubro de 1996 na Fac. de Xeografía e Historia).

densidade demográfica é menor, e a actividade agraria é aínda moi importante. Aínda así, configura pequenos núcleos terciarios ou vilas, que dependen para ocupacións de certa especialización das capitais provinciais, as cidades de Lugo e Ourense.

Neste contexto dual, o obxecto de estudio investigado foron as vilas, que se configuran como elementos organizadores do espacio, pero a dita configuración é distinta segundo o seu encadramento no litoral ou no interior de Galiza ao relacionar distintos tipos de polos, cidade-campo-mar no primeiro caso e cidade-campo no segundo. As vilas do interior⁽²³⁾ adoitan organizar o seu municipio e a súa comarca e representan o contrapunto da despoboación do medio rural ao tenderen a manter e/ou incrementar a poboación.

As vilas son núcleos urbanos distribuídos polo territorio, xeneralmente un núcleo terciarizado⁽²⁴⁾ que organiza unha comarca socio-económica de ámbito supramunicipal; polo tanto, baixo estes criterios, é fundamental o seu papel de ordenación dun territorio rural circundante e de elo entre o urbano e o rural. As vilas son cabeceiras municipais e/ou comarcais nas cales a dotación de servizos (administrativos, educativos, comerciais, xudiciais, bancarios etc.) é fundamental para o seu contorno. Pero a súa heteroxeneidade distínguese dentro de diferentes tipoloxías e distintos modelos de vila que podemos atopar. Xa insinuamos anteriormente a distinción entre vilas do litoral e vilas do interior. Entre as vilas do interior galego o xeógrafo Rodríguez González⁽²⁵⁾ distingue baseándose na peculiar relación co contorno territorial que organicen, entre:

1. Vilas dos espazos de montaña.
2. Vilas dos espazos agrarios.
3. Vilas de diversificación económica.

Antes de explicitar a súa tipoloxía hai que destacar que na súa investigación interrelaciona vila e comarca como pezas mestras da organización espacial do interior de Galiza, tratando só as vilas cabeceira de comarcas como obxectos de estudio. Polo contrario a miña preocupación non é crear unha tipoloxía, senón que é descubrir os fluxos (sentido cultural) entre a cidade, a vila e a aldea. Eses fluxos, como veremos, converxen intensamente na vila, onde se confrontan o "global" e o "local" como tipos socioculturais ideais.

Continuando coa análise de Rodríguez González, entre as vilas dos espazos de montaña son centros terciarios rectores dos espazos comarcais de montaña: Meira, Fonsagrada, Becerreá, Quiroga, Pobra de Trives, Viana do Bolo e Bande, que se corresponden co sector oriental da comunidade autónoma galega, a excepción de Bande (Sur de Ourense). Este sector oriental experimenta desde os anos 60 deste século XX un descenso poboacional acusado (proceso xeral que afecta a todo o estado español), pero, pola contra, as vilas incrementan a súa poboación nun 25% aproximadamente desde o mesmo período.

⁽²³⁾ TORRES LUNA, M.P.; LOIS GONZÁLEZ, R.C. e PÉREZ ALBERTI, A.(1993): A montaña galega. O home e o medio. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago.

⁽²⁴⁾ Núcleo terciarizado: Unha grande parte da súa poboación activa emprégase nos sectores secundario e terciario como primeiras actividades. Pero esta definición pode ser matizada e relativizada xa que moitos empregos terciarios seguen a practicar unha agricultura a tempo parcial (ATP).

⁽²⁵⁾ RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R.(1996): As vilas do interior. Análise xeográfica dun proceso de urbanización. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago (Tese de doutoramento presentada en outubro de 1996 na Facultade de Xeografía e Historia).

Estes procesos demográficos hai que poñelos en relación cos cambios socioeconómicos operados desde os anos 60: modificacións nas estruturas agrarias (da autarquía ao modelo de mercado), excedentes poboacionais, declive económico, emigración. Do segundo tipo son as vilas dos espazos agrarios: Mondoñedo, Vilalba, Monterroso, Palas de Rei, Chantada, Maceda, A Rúa, Allariz, Xinzo, Celanova, Ribadavia, A Cañiza, Melide, Arzúa, Negreira e Santa Comba. Estas poboacións son herdeiras dos centros periódicos de intercambios agrarios no medio rural, as feiras, e están intimamente relacionadas coas actividades económicas agrarias ás que grandemente serven, contribuíndo decisivamente á modernización da actividade agro-gandeira. Estes asentamentos son, polo tanto, centros de servizos, pero tamén centros de relacións sociais e centros xeográficos comarcais. Coma no anterior caso a regresión demográfica do seu contorno rural, un fenómeno tipicamente urbano ao meu entender, contrasta coa fixación e o incremento demográfico das vilas (visión optimista), pero o desenvolvemento destas aínda é debedor da actividade agropecuaria.

Xa finalmente en terceiro lugar, hai que ter en conta as vilas de economía diversificada: Sarria, Monforte, O Barco, Verín, Carballiño, Lalín, A Estrada, Ordes e As Pontes. Son todas elas pequenas cidades que combinan actividades terciarias, comercio e servizos, con outras de carácter productivo e industrial. Así mesmo teñen un recoñecemento de escala inmediatamente inferior ás sete cidades maiores de Galiza, tanto pola ausencia de asentamentos entre 20.000 e 80.000 habitantes como polas actividades e funcións que concentran. Característica común destas pequenas cidades é o espectacular ritmo de crecemento demográfico, edificativo e funcional a partir da década dos sesenta, que favorece un rápido proceso de urbanización e desenvolvemento para este tipo de vilas. Tamén gozan dunha localización estratéxica, dunha grande accesibilidade respecto á rede viaria rexional, e duns volumes demográficos sempre superiores aos 5.000 habitantes. Todos estes factores adscriben a estas pequenas cidades unha grande atracción e reclamo para o retorno de moitos emigrantes, peza importante no crecemento demográfico e económico de grande parte das vilas galegas. Pero, a pesar do espectacular proceso de urbanización destas vilas de economía diversificada, tampouco isto puido frear o descenso demográfico do seu contorno rural entre un 20 e un 25% desde os anos 60. Un factor máis a considerar no caso destas vilas de economía diversificada ten a ver coa economía política, pois estas vilas teñen un mellor e máis fácil acceso aos recursos debido aos intereses e ás alianzas políticas que se moven nelas. Eso axuda a explicar os grandes investimentos nas mesmas do goberno autonómico, estatal e europeu.

A VILA: ENTRE O MUNDO RURAL E O MUNDO URBANO

¿Que é a vila?, ¿cales son os seus límites culturais?, ¿son os do seu municipio?, ¿que criterios definen a pertencencia identitaria á vila?. Estas son algunhas das preguntas que trataremos de responder neste apartado, que entronca directamente coa propia definición deste ámbito espacial. A vila contribúe a superar a vella dicotomía de rural-urbano⁽²⁶⁾, a polaridade deses dous mundos é anodada e encadeada na vila, que en vez de fragmentar e dividir, participa de ámbolos dous na súa natureza heteroxénea, en

⁽²⁶⁾ Numerosos autores clásicos teñen insistido nesta dicotomía. Para unha crítica desta dicotomía, ver:
-COHEN, A.P. (1985): *The Symbolic Construction of Community*. London: Tavistock.
-GOETZE, D. (1994): "Reflexiones sobre la imagen de la comunidad", em SANMARTÍN, R. (coord.): *Antropología sin Fronteras. Ensayos en honor de Carmelo Lisón*. Madrid: CIS, pp. 279-293
-LEEDS, A.(1975): "La sociedad urbana engloba a la rural", em HARDOY, J. E. e SCHAEDEL, R. P. (eds.): *Las ciudades de América Latina y sus áreas de influencia a través de la Historia*. Lima: Siap.

parte rural e en parte urbana. É neste sentido unha realidade híbrida, un espacio urbano, unha subcultura, un cronotopos onde se expresa a creolización⁽²⁷⁾ entre centros e periferias. Aquí, o mundo rural e o mundo urbano son simultáneos e conviven en espacio e tempo, o urbano deslocalízase do locus "cidade" e o rural deixa de se confundir con agricultura. Isto non significa que urbanidade e ruralidade formen parte do mesmo universo moral. Entendida desde esa perspectiva, a vila realiza na actualidade unha profesión de fe urbana, mediante a cal recoñece os valores urbanos como dominantes e en proceso de implantación na consciencia dos vilegos. Neste sentido cabe entender a vila como un proceso, unha configuración en construción social e cultural.

A vila⁽²⁸⁾ asume en Galiza o papel de bisagra entre o mundo rural e o mundo urbano, xeralmente é a cabeceira dunha área rural de hábitat disperso (capital municipal normalmente). A súa poboación pode variar entre os 1.000 e os 15.000 habitantes, pero a súa zona de influencia pode afectar entre 5.000 e 30.000 habitantes. O seu papel de intermediaria entre eses dous mundos dótaa dunha vida comercial e administrativa moi intensa. A vila é unha forma cultural específica, con aparencia urbana pero ao mesmo tempo partícipe de características rurais e de características urbanas. A súa propia especificidade distínguea tanto da aldea como da cidade, por iso vai ser definida desde dentro e desde fóra, mostrando unha serie de límites que reforzan a súa especificidade. Estes límites non están exentos en moitos casos de barreiras permeables e de ambigüidades aparentemente anómalas, pero en realidade conxugadas dentro dunha lóxica cultural e dun sistema de relacións ordenadas cos outros dous ámbitos considerados: a aldea e a cidade.

Entre a vila e a aldea

Toda identidade constrúese en relación a outras, oposición, conflito, tensión, negociación e consenso son procesos por medio dos cales se constrúe esta. Neste sentido "vila" e "aldea" son dúas categorías de adscrición identitaria e moral⁽²⁹⁾, son dous modos de vida que se interrelacionan, se entrecruzan, se mezclan e que mutuamente se desprezan, dúas distincións hierárquicas, asimétricas, quedando a preeminencia asignada ao primeiro termo. No recoñecemento do outro prodúcese unha discontinuidade asimétrica, unha concepción do rural como subalterno, e do aldeán como un antivalor. Pero na imaxe da xente da aldea construída polos da vila reflíctense mellor os valores dos da vila que os dos que viven na aldea. Esta imaxe é o resultado da esaxeración das diferencias e da supresión das similitudes entre a vila e a aldea, considerada na súa imaxe pexorativa como unha zona límite na cal se vive unha especie de tempo distinto, en parte pertencente ao pasado. Desde unha visión dicotómica e evolucionista, a xente da aldea representa para certos sectores vilegos os seus

⁽²⁷⁾ HANNERZ, U. (1989): "Culture Between Center and Periphery: Toward a Macroanthropology", en Ethnos nº 54, p. 213.

⁽²⁸⁾ FERNÁNDEZ DE ROTA, J.A.(1989): "Mundo rural y mundo urbano en una villa gallega: Betanzos", en LÓPEZ CASERO, F.(comp.): La agrocuidad Mediterránea. Madrid: Ministerio de Agricultura, pp. 359-398.

⁽²⁹⁾ Noutros terrenos etnográficos peninsulares como o caso de Catalunya, os universos morais rurais e urbanos están en conflito. É a tensión entre "xavas" (urbanos, "barcelonins") e "els pagesos" (rurais, ligados á terra). As maneiras de actuar, os sistemas de valores, a idiosincrasia, as formas de ostentar a riqueza, o lazer e o refinamento distinguirían a esas dúas categorías. Ver: -BARRERA, A (1985): La dialéctica de la identidad en Cataluña. Un estudio de antropología social. Madrid: CIS.

"primitivos". Outras veces a débeda para coa aldea é recoñecida pola vila, como moi ben o expresaba un vilego:

"Palas de Rei é un pueblo de fai sesenta anos eh, cincuenta anos, é decir, que a xente que veu a Palas de Rei, fáloche dos meus pais e, a xente veu da aldea, non veu da emigración, algún da emigración de Cuba, da emigración de Cuba, que era mui típico ir á emigración facer os cartos e viñan, ...", (Home, 36 anos, 29-12-1995).

Pero a pesar dese recoñecemento da débeda coa aldea no pasado e no presente, a aposta dos máis novos é a modernidade urbana, entendida non só como unha aceptación do cambio tecnolóxico senón tamén como unha adopción dunha "mentalidade empresarial", "moderna" e "urbana" que debe ser extensible á aldea:

"...a xente tampouco era empresaria non?, unha visión empresaria da vida, e sin embargo, oie, máis ou menos, peor ou mellor, intentaron ser empresarios, que é un pouco a mentalidá que ten que ter o labrador hoxe, o labrador é un empresario, mentras non teña a mentalidá de que é un empresario, é decir, mentras sigamos coa punta colgada como meu pai, non é empresario, eso do papelito ten que se acabar, ten que se acabar, i o que gasto e donde sale?", (Home, 36 anos, 29-12-1995).

E o protagonista dese impulso segundo os vilegos debe ser a vila, verdadeira intermediara e un ámbito espacial primordial no desenvolvemento da súa zona rural:

´Se a vila non tira, non tirará o concello´, (Home, 34 anos, 30-10-1994).

Estamos ante unha concepción do desenvolvemento como froito dun feito externo e unidireccional, desde a vila, sen concibir un cambio endógeno no rural, dese xeito se exclúen parcialmente os factores internos do cambio, e a interacción con factores externos.

Internamente a vila é entendida e definida en positivo como diferente respecto da aldea, así nela hai máis "comodidades" (perruquerías, médicos, tendas...), "no eido da vila teñen outros adiantos que non alí no medio rural", e "máis xente con quen falar", tamén "mellor ambiente de pasar mellor o tempo", "hai misa diaria", e ten "máis atracción"(feiras, festas...), "os de Palas falan máis castelán", "os de Palas comen máis variado", "a roupa dos de Palas en xeral é máis fina, moderna". Polo tanto os trazos tipificadores máis característicos da vila respecto á aldea son definidos polos vilegos como: un espacio de máis servicios, maior densidade e concentración de poboación e máis "ambiente" (lecer), alén da súa centralidade simbólica e liderato sobre o seu contorno rural. Os vilegos son autodefinidos como máis castelán-falantes, cualitativamente mellor alimentados e cunha maneira de vestir moderna.

Pola contra os trazos estereotipados seleccionados polos vilegos para definiren a aldea como un ámbito diferente á vila son: a súa maior tranquilidade e silencio, a dispersión, a vellez dos seus habitantes, e que "o vocabulario está cheo de tacos" (a fala), "os das aldeas teñen as mans máis brutas de traballar" (o aspecto físico), "os das aldeas son máis bastos" (comportamento cultural).

Podemos observar cómo a vila é interpretada cómo un ámbito espacial diferente con respecto á aldea, e como a vila proxecta varios tipos de imaxes con respecto á aldea:

1ª. A imaxe de que a vila é diferente da aldea, e que o medio rural representa outro xeito de vida respectable e necesario. Esta imaxe adoita ser creada por vilegos con certo

nivel intelectual que están convencidos da necesidade do desenvolvemento rural, e tamén de que o medio rural é fundamental e necesario para a propia supervivencia da vila. Buscan no campo unha "autenticidade" que non encontran na cidade. Esta imaxe ten a súa expresión en discursos do tipo:

"É un modo de vida tan bon e respectable coma calquer outro", (Muller, 26 anos, 27-8-1994).

`Hai que revalorizar o noso territorio, ¿como?, pois revalorizando os nosos produtos, transformando aquí, establecendo as nosas propias canles. Nas zonas rurais queda transformar neles as súas producións, se queremos facer fronte á despoboación,... turismo cultural etc.´ , (Home, 35 anos, 28-12-1995).

Pero esta imaxe tamén é denotada nalgúns casos por certa idealización bucólica e nostalxia do campo, pensado como un espacio exótico e refuxio da estresante vida da cidade, concibindo estereotipadamente o rural como un ámbito no cal non existen as tensións, as preocupacións e o estrés:

`Quero facer unha casa de pedra na aldea, illada, para vivir nela retirado do mundanal ruído, e coa miña horta para traballar nela.´ (Home, 24 anos, 23-12-1995).

Noutros casos prodúcense discursos de tipo reivindicativo que entenden os rurais como oprimidos, vítimas da historia e inconscientes, os cales pretenden redimir para a súa liberación. Así se expresaba un mozo vilego ao falar da política municipal:

`Quero abrírlles os ollos aos das aldeas, pa que se den conta do que pasa no concello´ , (Home, 24 anos, 23-12-1995).

2ª. A imaxe do atraso da aldea fronte ao maior progreso da vila: A pesar da consciencia sobre o beneficio económico que o contorno rural achega á vila, menosprézanos igualmente e culpan de atraso e de atrasados os "labregos". Para os produtores desta imaxe a culpa do atraso está na mesma vontade do labrego para ser atrasado. Son vilegos que deixaron de lado a agricultura e que optaron por un traballo asalariado ou no sector dos servizos. Esta imaxe ten a súa expresión en discursos como:

"Os que viven na aldea son uns atrasados e máis escravos", (Muller, 65 anos, 26-8-1994).

"¡Ignorantes!", (Home, 33 anos, 28-8-1994).

`O labrego é o que mellor vive, déitase a dormir e ponlle o ovo a galiña, a vaca críalle leite e encima o que lle sobra da colleita bótao á terra´ , (Home, 53 anos, 5-9-1996).

`Hai pobres que nunca chegarán a ricos porque non queren, porque son burros porque non queren selo´ , (Home, 53 anos, 27-11-1995).

Esta imaxe é criada xeralmente polos que eu denomino "novos ricos" ou "emerxentes"⁽³⁰⁾, que procuran certa amnesia a respecto das súas orixes rurais, algo difícil de ocultar nas máscaras sociais da identidade. Este grupo da estrutura social vilega é integrado por elites que medraron economicamente moito gracias ao comercio,

⁽³⁰⁾ Tomo prestado o concepto brasileiro de "emerxente" porque creo que é o suficientemente expresivo e representativo do concepto antropolóxico significado.

a construción, o traballo asalariado, etc., non medraron moito en capital curricular, algo que deixararán para os seus fillos, pero si en capital de xestión da aparencia. Para definirse, afirmarse, distinguirse e clasificar persoas recurren ao principio de "eres en canto tes", e sobre iso xiran moitas das súas conversas e accións. Pero se no antigo modelo rural a tenencia e a propiedade da terra eran esenciais para definir a posición social da familia, no modelo vilego rurbarano o barómetro é un conxunto de cousas: o diñeiro, os bens inmobiliarios (casas ...), o traballo asalariado, os novos bens de consumo –ex.: coches-, a propiedade da terra e o capital educacional dos fillos.

Pero paradoxalmente a necesidade de perpetuarse como membros do grupo vilego de elite, entra en conflito coa inestabilidade e inseguridade dos medios de definición, porque están constantemente ameazados pola posibilidade de redefinición, constantemente abertos a novos candidatos. Outra paradoxa dos mesmos é a súa relación amor/odio ante outras camadas sociais como os agricultores, aos cales infravaloran, pero dos cales dependen ao mesmo tempo economicamente. Eles non son, teñen, e o que teñen nunca é completamente asegurado, nunca é totalmente deles, poden sempre perdelo, ou eso pensan. Para eles a distinción non é sempre por nacemento, é necesario alcanzala apropiándose do capital simbólico que utilizan as clases medias-altas das cidades. Pero contradictoriamente non poden abandonar outro capital simbólico, o da súa aculturación rural, eles continuarán a ser novos ricos, só os seus fillos poderán chegar á meta que colme algunhas das súas aspiracións, logo dunha forte aposta polo capital educacional.

A imaxe producida por estes novos ricos é a do atraso e menosprezo sobre o contorno rural da vila. Esta proxección é percibida por algúns rurais, que entenden esta imaxe como unha traba plasmada nunha práctica que está a dificultar o seu desenvolvemento, xa de por si difícil porque están vivindo baixo o seu punto de vista unha crise de identidade, problema cultural segundo eles que está a debater o desenvolvemento das zonas rurais:

"A explotación hoxe é rentable, i pero ¿que pasa?, que tamén é un pouco, o tema de, a imaxen que ten, o gandeiro tradicional, ou, aquí, un pouco, ser gandeiro pos para un, pois aínda sigue sendo un estado, un pouco, ou hasta agora era un pouco marxinal,...", (Home, 36 anos, 28-12-1995).

"As mulleres non queren traballar na agricultura, a pesar de ter boa rentabilidade... Escápase da aldea, só se quere para pasear... hai que cuidar e mimar ao campo", (Home, 37 anos, 31-12-1995)

3ª. Aínda cabe entender outra imaxe que completa as anteriores, a imaxe que expresa o atraso do pasado, un pasado xa pasado, e a modernidade actual do medio rural que superou esa imaxe de atraso. Os referentes desa modernidade teñen que ver sempre co progreso tecnolóxico aplicado no campo e coa "urbanización" da vida rural (electricidade, electrodomésticos, auga corrente, pistas de asfalto...). Ten a súa expresión en discursos do tipo:

"Antes si, hoxe non se nota", (Muller, 45 anos, 28-8-1994).

"Televisión, teléfono público, auga corrente...", (Home, 83 anos, 29-8-1994).

Pero ao mesmo tempo a aldea produce imaxes contradiscorso e antivalor da imaxe estereotipada do menosprezo da aldea, en primeiro lugar crea imaxes de menosprezo e involución da vila e os vilegos. Dese xeito os mozos da aldea catalogarán certos

sectores de mozos vilegos como "jet", "jet set", "pijos", "elite", ou "españolistas", os cales caracterizan como de conversas superficiais e castelán-falantes. É esta unha inversión discursiva que expresa un campo de loita ideolóxica.

A "jet" tamén é identificada simbólica e espacialmente con determinados bares, os cales son percibidos como verdadeiros coutos pechados simbólica e socialmente para os rurais e os "traballadores". Neses bares hai debuxados límites mentais, moitas veces invisibles, para os mozos da aldea, que tenden a relacionarse máis cos mozos vilegos galego-falantes de posición social media-baixa. A lingua empregada xoga neste eido un papel de símbolo identificador, chegando a confundirse lingua, identidade e política. No caso por exemplo do saúdo, na vila escoitase máis "¡Hasta luego!", saúdo en castelán que diferencia e distingue máis aos vilegos (aínda aos galego-falantes en moitos casos) dos aldeanos, que o pensan como límite simbólico e que adoitan dicir "¡Abur!", "¡Ata logo!", etc.

Outras expresións dos contradiscursos de menosprezo da vila e da alabanza da aldea atópanse condensados na categoría de "señoritos", "finos" e "plana maior" aplicados aos vilegos en diversos contextos e coa intencionalidade manifesta ou oculta de relativizar, deconstruír e cuestionar as hierarquías sociais. Ao mesmo tempo os rurais necesitan dos vilegos nunha interdependencia difícil de superar, producen imaxes contradiscorso do atraso que reciben da vila, nas cales se rexeita que o atraso sexa exclusivo da aldea e dos aldeanos, esta imaxe é en certa medida matizada e compartida coa vila e os vilegos:

"Eu creo que hai unha pasividade total, xa á parte da xente maior, senón por parte da xente xoven, un pobo, que da por feito de que as cousas non se, que ti tes pouco, i por desgracia tal como están marcadas as cousas no sistema en que vivimos, de que as cousas veñen totalmente dadas, que ti tes pouco que facer en elas, como si, bueno este pobo está condenado a morrer e non hai nada que facer, pero esto os propios políticos dos concellos, por desgracia, pensan deste xeito, i esta é a súa forma de pensar: iste está condenado... Pero bueno, algo haberá que facer por estas, por este concello, por este e pola comarca", (Home, 36 anos, 28-12-1995)

Fronte á infravalorización do medio rural no cal está inmerso a vila, algúns rurais presentan críticas á vila con alternativas e aspiracións futuras que pasan pola reflexión sobre a tradición e a revitalización daqueles aspectos da tradición considerados máis positivos en xogo creativo coa modernidade.

"É triste, é penoso que nas casas de comidas pois non haxa queixo da Ulloa na, na carta de postres, flan, iogur, queixo, que che ofrezan unha carta de postres e que non che apareza o produto da casa, cando realmente o quere o consumidor...", (Home, 36 anos, 28-12-1995).

O que une a vila á aldea é difícil de ocultar de un plumazo, e outras veces elementos rurais prototípicos como por exemplo determinados produtos agrogandeiros (embutidos, verduras, frutas, queixos, ovos, etc.) ou a arquitectura de pedra (casas de turismo rural) son rebozados dun discurso neorural para consumo urbano, baseado na calidade, presentación e etiquetado "patrimonial". É esta unha forma de resolver a prototípica tensión rural-urbana, incorporando elementos rurais para construír unha nova identidade.

Acabo de referirme á "vila" e á "aldea" como dúas categorías morais que se expresan en imaxes sociais. Estas imaxes definen espazos sociais de relacións historicamente condicionadas. Estas percepcións e representacións non só pertencen a un mundo mental ou creencial, pola contra, tamén se plasman en comportamentos culturais e en interaccións sociais cotiás que, aínda que non son obxecto de análise

neste texto, son de grande interese para comprender como as imaxes mentais condicionan a acción social dos seus participantes.

Entre a vila e a cidade

O papel cultural da vila pode comprenderse mellor no marco da relación coas cidades. E se a vila articula o espazo e o tempo dos seus contornos rurais (ex.: organización de mercados mensuais...), tamén ten unha peculiar relación coa cidade, que vén representar en moitos casos a sociedade máis ampla. A "vila" (pequena cidade) aparece na Galiza entre dous mundos, o rural e o urbano, en certos aspectos identifícase coa cidade, ante a cal permanece cos ollos abertos, e en contraste máis que en oposición co medio rural do seu contorno. Na vila achamos diversas posturas con relación á cidade.

En primeiro lugar a postura daqueles que pensan que vivir na vila é como vivir nunha cidade, é unha postura amplamente maioritaria, neste sentido falan da "urbanización" da forma de vida da vila (tecnoloxía, servicios, bloques de pisos...) e conciben como ideal unha vila como unha pequena cidade á imaxe e semellanza do urbano.

"Aínda que hai menos xente, e faltan algúns servicios, practicamente é o mesmo", (Home, 21 anos, 27-8-1994).

En segundo lugar está a postura dos que pensan que vivir na vila é mellor que vivir nunha cidade. Aínda recoñecendo a asimetría da cidade sobre a vila, entenden a vila como unha cidade incompleta, como un ámbito espacial ideal ao cal atribúen unha identidade específica, propia e diferenciada da cidade e da aldea. Esta visión non está exenta de certa interpretación negativa da cidade:

"O que ten fillos, coma nosoutros, ten máis comodidades na cidade, pero é mellor vida a dun pueblo, nin aldea nin capital, a das villas é a mellor vida de todas", (Home, 62 anos, 27-8-1994).

"Máis tranquila e sana que unha cidade", (Muller, 54 anos, 28-8-1994).

"É mellor que a cidade", (Home, 45 anos, 26-8-1994).

En terceiro lugar hai que ter en conta a postura dos que negan que a forma de vida da vila sexa semellante á da cidade. Nesta postura hai que incluír aqueles que identifican a vila máis co seu contorno rural e a aldea que coa cidade, pero tamén aqueles que interpretan a vila como un ambiente urbano aínda que diferente da cidade, incompleto pola súa falta de determinados signos identificadores da cidade (lugares de ocio, servicios etc.) e a permanencia dalgúns signos do "rural". Así o expresaban moi ben algunhas persoas:

"É un medio rural. Non hai cines, teatros, universidade, escolas de idiomas nin mentalidade cidadán", (Muller, 26 anos, 25-8-1994).

"É unha aldea na que andan as vacas pola acera", (Home, 67 anos, 26-8-1994).

"Tes moitas menos oportunidades de formación", (Home, 26 anos, 25-8-1994).

"En pequeno, fáltanlle hospitales...", (Home, 60 anos, 26-8-1994).

"É un pueblo pequenote, as cousas son máis caras, aínda que non hai tanta competencia, vívese coma nun pueblo grande, aínda que non hai tantos coches", (Home, 83 anos, 26-8-1994).

Igual, mellor ou distinta da cidade, a vila é interpretada polos seus habitantes como un ámbito espacial e cultural específico, pero o seu ideal e aspiración é a urbanidade e o prestixio do urbano como modo de vida (consumo, traballo, relacións sociais, lacer, vacacións, servicios públicos,...), prestixio que en moitos casos contribúe á atracción e seducción que a cidade experimenta nos mozos da zona, que chegan a abandonar a zona na procura de novas formas de vida e de oportunidades de traballo, pero iso suporía adentrarnos no terreo das prácticas concretas que esas imaxes modelan e desvelan, nas cales non vou a entrar neste texto.

Se os vilegos se manteñen nunha tensión entre o mundo rural e o mundo urbano, a aspiración urbana elabórase na perspectiva "emic" en contraposición á experiencia rural como nas primeiras teorías de antropología urbana⁽³¹⁾, pero tamén na imitación do modelo urbano como referiron algúns antropólogos urbanos para outros contextos⁽³²⁾. Todo o que une á aldea pode desprestixiar á vila, pero non sempre é así, pois a vila tamén escolle elementos de orixe rural para redefinir a súa identidade, e por iso defino este espacio como rurbarano, partícipe de características de dous mundos: o urbano e o rural. A relación dialéctica entre estes dous universos simbólicos, con asimetría favorable ao universo urbano é o que está a provocar unha mudanza nos sistemas de valores rurais e unha redefinición do rural encanto universo social, cultural, geográfico e económico. A "vila" galega representa nesta relación dialéctica un cronotopos e unha metáfora dos procesos de recreación identitaria dos espacios rurais e rurbaranos.

⁽³¹⁾ Coincido neste aspecto coa perspectiva da antropóloga Carme Lamela sobre a cidade de Lugo. Véxase:

-LAMELA, M.C. (1998): La Cultura de lo Cotidiano. Estudio sociocultural de la ciudad de Lugo. Madrid: Akal.

Unha boa síntese desas teorías pode encontrarse en:

-HANNERZ, U. (1986, or. 1981): Exploración de la ciudad. Madrid: F.C.E.

-BETTIN, G. (1982, or. 1979): Los sociólogos de la ciudad. Barcelona: Gustavo Gili.

-SPATES, J.L. e MACIONIS, J.J. (1987, or. 1982): The Sociology of Cities. Belmont (California): Wadsworth.

-SIGNORELLI, A. (1996): Antropología Urbana. Introduzione alla ricerca en la Italia. Roma: Guerini e Associati.

-SIGNORELLI, A. (1999): La antropología urbana. Recorridos teóricos. México: Anthropos – UAM.

⁽³²⁾ BANTON, M. (1989, or. 1980): Las sociedades complejas. Madrid: Alianza Editorial.

-SILVANO, F. (1997): Territórios da Identidade. Oeiras: Celta.